

І 215.805

"РЯСТ"

БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ВСІХ

Др. АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

ПЕТРО
КОНАШЕВИЧ-
САГАЙДАЧНИЙ.

Випуск 1.

№
"ОБІД"
3

Слово до Вп. П. Читачів.

Бібліотеку „Ряст“ розпочинаємо брошуркою нашого заслуженого й відомого історичного письменника Д-ра Андрія Чайковського про славного гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.

Наш загал уже знає і залюбки читає твори Вп. Д-ра А. Чайковського, як „За сестрою“, „Віддячився“, „На уходах“ і інші історичні й сучасні оповідання.

Ті твори в художні, себ-то в них дієві особи й події витворені художньою уявою автора.

Ця брошурка є історичний нарис; в ній говориться лише про дійсні історичні особи й правдиві події. Таким чином перед читачем ніби оживає минавшина й діяльність славного Гетьмана Сагайдачного, який полишив по собі в нашій історії такий помітний слід.

А хто з Вп. Читачів зацікавиться особою й діяльністю того славного сина України й побажає познайомитися з його бурхливою діяльністю, яку уложено в форму художнього оповідання, — той хай замовить собі в В-ві „Ока“ велику історичну повість Д-ра А. Чайковського: „Сагайдачний“, якої перша частина п. н. „П братими“ вже вийшла з друку, а друга — „До слави“ і третя — „Гетьман“ друкується. Кожна з цих частин є особним самостійним твором, який сам по собі є закінчений і цікавий, а всі твори разом вони творять гармонійну цілість.

Замовлення слати на адресу:

Коломия, Євангелицька, 7. О. Кузьма
(В-во „Ока“).

- „Р Я С Т“ -

Бібліотека для всіх. — — Популярний місячник
під редакцією ІВАНА ЗУБЕНКА.

Випуск 1. | ◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊◊ | Ціна 50 с.

Др. Андрій Чайковський.

Петро
Конашевич-Сагайдачний

Історичний нарис.

Накладом В-ва „ОКА“

КОЛОМІЯ, 1927.

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001004625267

Всі права застерігається.

Copyright 1927. by O. Kuzma Kolomea — Galicia

Печатано в Коломиї,
у М. Бойчука, Собіського 44.

I 215.805

1927.8.0.557

Гетьман Петро-Конашевич Сагайдачний

I.

Коли б мене хто спитав, чому ми такі
прибиті та понижені, що іноді боїмося перед
чужинцями признатися, що ми члени велико-

го українського народу, то я би подав таку причину: що ми не знаємо ані нашої бувальщини, ані наших славних людей, котрими наш український народ може повеличатися. Коли б у іншого народу такі великі люде появились, то про них знала би й мала дитина. У нас инакше. Були в нас великі люде, служили на славу свого народа, а ми про них або мало знаємо, або й нічого.

Славним був і наш козацький гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, а що ми про нього знаємо?

Співаємо в пісні, „що проміняв жінку, за тютюн та люльку“, але не знаємо, ані що ті слова, котрі відносились би скорше до якогось очайдуха козака, означають, ані до кого відносяться; ми тим не цікавимось.

Ми не знаємо ані часу, ані місця уродження Петра Конашевича Сагайдачного.

Фактом є, що він помер в квітні р. 1622. і що довший час перебував в школі острозькій, саме тоді, як там „квитли“ науки.

Мало це місце між 1580—1608. Конашевич прийшов до Острога хлопцем. Приймаючи, що прийшов туди на шіснадцятім році життя около р. 1586, то його уродини припадали би на р. 1570. З такого обчислення виходило би, що Конашевич помер в 52 році життя.

Ми не знаємо з історичних джерел, звідкіля Конашевич походив і з якого роду.

Монах Касян Сакович, написав віршу „на сумний погреб зацного рицера Петра Сагайдачного“. Є це одноцілий документ про

Конашевича. Все проче розкинене по ріжних джерелах. Ті матеріяли до життєписа Сагайдачного ще не оброблені, ані навіть не зібрані, як слід.

Отож Сакович у тій своїй вірші говорить, що Конашевич походив зі шляхоцьких родичів з землі „підгірскої перемискої“. Таке недокладне означення місця походження вказувало би, що того Сакович не знав докладно, а писав так, зі слуху.

Зате літописець Єрлич говорить, що Конашевич походив з Самбора.

На тій підставі приймають історики, що Конашевич походив од Самбора, і був шляхтичем, а для того звався Конашевичем, що батько його звався Конон. До такого твердження дала може притоку ця обставина, що в помяннику усопших, який лишився по Сагайдачним, був вписаний Конон, без ближчого означення. Може бути, що батько Сагайдачного звався Кононом, але з того не виходить, щоб від того Сагайдачний звався Конашевич, бо повинен би зватися Кононовичем. Коли вже вигребти Конона, то слід би сказати, як він називався, бо тодішня шляхта не вдовлялася своїм хресним іменем, а дорожила своїми прадідними назвиськами з додатком „придомків“, якими відріжнялися від себе поодинокі роди. За такий придомок не можна слова „Конашевич“ вважати, бо в цілій Самбірщині, де дрібної шляхти найбільше — Конашевичів нема. Впрочім сам придомок без назвиська немислимий. Один з мемуаристів хотинської війни говорить, що Конашевич своїм шляхоцтвом не виходив.

Мені здається, що в тих часах, коли то чоловік зачинався від шляхтича, і коли Сагайдачний навіть назвиська шляхоцького не зраджував, то очевидно, що такого назвиська не мав і шляхтичем не був.

Я провів, що в шляхоцькім селі Кульчицях під Самбором є присілок, замешкалий хлопами. Є тут рід Кінашів. В давнину вони певно звались Конашами, або Кунашами. Ціла Самбірщина була королівщиною. По королівщинах жилось хлопам далеко краще, чим хлопам панським підданцям. Хлопи королівські відроблювали небагато, і служили у війську, т. зв. лановім.

З такого то хлопчика Петра Конаша, коли попав у школу, легко було зробити Конашевича.

А що Конашевич, заки дістався до острозької вищої школи, мусів бути у якійсь школі меншій, церковній, то не може підлягати сумнівові.

У тих то Кульчицях на південь од Самбора живе між тамешною дрібною шляхтою память про гетьмана Петра Конашевича. Говорять, що він справді походив з Кульчиць, показують місце, де стояла його хата, і стареньку церкву, де його хрестили.

Церковця справді дуже старенька, здається вже нераз поправлювана, бо фронтва криша і тепер просить направи; але вал довкруги церкви ще до сьогодні задержався і своєю величиною показує, що колись він був вищий, і рів глибший, і служив колись за оборонне

місце для мешканців села, котрим доводилося захищатися перед татарськими та турецькими набігами.

Перед війною збирали кульчичане гроші на поставлення свому землякові Петрові Конашевичеві пам'ятника, та війна тому шляхотному намірові перешкодила.

Мені здається, що чужому чоловікові, хоч би й славному, пам'ятника не брались би ставити.

До речі буде сказано, що Сагайдачним прозвали Конашевича вже на Січі, либонь від того, що добре стріляв з лука. За тим промовляє одна старинна гравюра, яка представляє Сагайдачного на коні з сагайдаком за плечами, повним стріл.

Яким чином і якою дорогою дістався сільський хлопчина Петро Конаш, чи Конашевич, до острозької високої школи, того ми не знаємо.

В тім часі, як Сагайдачний прийшов до Острога, острозька школа стояла дуже високо. Острог був під той час осередком просвіти та культури на цілу Русь-Україну. Тут розвивався острозький кружок учених українців, під головуванням Герасима Смотрицького. Він управляв теж острозькою школою. Жив тут тоді і Демян Наливайко, духовник князя Константина Острозького, великий оборонець православної церкви. Під проводом таких учителів побирав освіту Конашевич „час не малий“, як запевняє Сакович. Вони вміли впоїти в його бистрий ум сильну любов до рідної православ-

ної церкви. Усі мемуаристи признають, що Конашевич любив свою церкву безмежно до самої смерті.

В той час велася гостра перепалка між католиками за унію і православними проти унії. Православні вчені купчилися в Острозі під всесильною опікою князя Константина Острозького. Тут в його друкарні друкувалися письма в обороні благочестивої грецької православної віри. В тій полеміці брав участь і Петро Конашевич і писав проти Єзуїтів. В однім місці каже: мають отці Єзуїти і все духовенство римського костела і без нас, православних, кого до унії навертати, іменно ті народи, котрі ще не вірять в І. Христа, а ми, православні, обійдемося без унії.

З того виходить, що Петро Конашевич добув в Острозі високу науку і неправдою є, що говорять деякі польські мемуаристи, що Конашевич був неосвіченою людиною.

А ще більша честь для Петра Конашевича, що він вийшов з простого народу, з під селянської стріхи і своїми здібностями і працею не лише добув високу на тодішній час науку, але і став першим між козацтвом, якого ласки шукали не лише польські магнати, коли їм того було треба, але і сам король Жигмонт III.

Вийшовши з острозької школи, побував Конашевич якийсь час у київського вельможи Стефана Аксака (гербу Акшак) не знати лише, в яким характері: чи у війську, чи в канцелярії, чи може, як вчитель дітей.

II.

На Запорожжа прийшов Конашевич, здається, около 1600 р. Спочатку жив там незамітно, бо ще в р. 1606. був кошовим Григорій Ізапович.

Конашевичеві приписують здобуття великої турецької фортеці Варни 1605. Чи він був тоді наказним ватажком того походу, чи може чим відзначився, того ми не знаємо.

З того часу доховалась одна пісня про Варну і її здобуття:

А в неділю пораненьку
Зібралися громадоньки
До козацької порадоньки,
Стали ради додавати:
Відкіль Варни доставати —
Ой, чи з поля, чили з моря,
Чи з тої річки невелички?

В тій пісні немає згадки про Сагайдачного, як беручого участь в тім поході, але здається, що автором пісні не був наддніпрянець, бо говір її безумовно не є наддніпрянський, а радше галицький, і то з околиць Старого Самбора, бо такий говір можна там ще сьогодні почути. Може її автором був сам Петро Конашевич, і тому про себе нічого не згадує.

Козаки, здобувши Варну, вибили мешканців до ноги і забрали більш як 180 т. зол. здобичі. До того освободили з турецької неволі багато християнських невольників.

Слідуючого року 1606 добувають козаки вже під начальством Конашевича турецький

торговельний город Кафу на полудневім березі Криму.

Кафа була великою торговельною пристанню. Тут відбувалися великі ярмарки на християнських невольників. Усе, що хижі татари та турки у своїх набігах на християнські землі українські, литовські, московські наловили, усе привожено сюди, а звідсіля розвожено по цілому світові.

Сюди зїздилися покупці з цілого світа, та не лише музулмане. Ми знаємо, що й італійські брати во Христі купували тут радо християнських невольників, особливо здорових, гарних, роботящих і слухняних українців. Одна побожна генуенська пані радить своєму синові, не менше побожному, щоби собі купив невольницю українську дівчину.

Кафа лежала так далеко від козацького шляху на турецьку землю, у такому затишному місці, що на таку торговлю якраз годилась.

Конашевич на вдивовижу цілого світа розбив це гніздо людської недолі до тла, ограбував місто, освободив кільканадцять тисяч християнських невольників і зруйнував ціле місто.

Тут треба згадати про спір між істориками, що до року здобуття Кафи. Більшість їх ставить рік 1606. Інші, між ними проф. Грушевський, ставлять рік 1616., опираючись на тім, що на вірші Саковича рік той невиразно був написаний. — Воно би гарно було, коли би була певність, чи й Сакович не помилився, бо ж він не вмів, приміром, назвати, звідкіля Конашевич походив. Здається, що лиш по тім поході вибрали козаки перший раз Конаше-

вича кошовим. Про те говорить Сакович. Коли б справді здобуття Кафи припадало на р. 1616, то діяльність мілітарна і політична Сагайдачного тривала би всього 6 років (до 1622 р.) а це абсолютно замало часу, щоб того доказати, чого Сагайдачний справді доказав за свого гетьманування з тими перервами, коли Конашевича з гетьманства скидали.

Коли маємо прийняти, що Конашевича перший раз вибрано кошовим по здобуттю Кафи, то імовірнішим є рік здобуття Кафи 1606.

Від того часу нема року, щоб запорожці не йшли походом на турецькі або татарські землі. Походів тих не зчислити. Та всі вони на один лад: перекрастися хитро через турецькі сторожі попід турецькі фортеці, напасти несподівано, зруйнувати, ограбити, освободити християнського невольника і пропасти без сліду. Всюди видно геніяльний плян і геніяльне переведення.

В р. 1608. руйнують запорожці береги Анатолії. В 1612. і 1613. роблять походи на Молдавію, а в тім часі розбивають татар над рікою Самарою. В р. 1614. руйнують козаки анатольський город Синопу. В р. 1615. нападають на Царгород, столицю турецького султана, граблять і палять передмістя і відпливають зі здобиччю. Тоді мало що не попався в козацький полон сам султан турецький. Розбивають турецьку флоту, що пустилася наздогін за ними, забирають турецькі кораблі і палять їх під Очаковом на очах турецького війська. В р. 1616. руйнують запорожці турецьке місто Трапезунд. Всі ті походи своєю

справністю, смілістю, геройством перевищують усе, що людська фантазія може видумати. Супроти того турецьке військо є безсильне.

Ціла Туреччина зривається в лютій скаженості підносить грізні кулаки в сторону Польщі. Бо турецький уряд вважав козаків за підданців Польщі, а козаки всюди заявляли себе в тих походах вірними слугами „єго милости короля польського“. Польща боялася відплати зі сторони Туреччини, і відхрещувалася від спільности з козаками: то були у польських виправдуваннях своєвольні розбишаки, збиранина з цілого світа, котра нікого не слухав, а Туреччина може собі з ними робити, що їй завгодно.

Опріч того король польський Жигмонт, боячись справді погроз Туреччини, на кожную таку жалобу турецьку, по кожному таким набігу шле на Україну універсали і конституції, наказуючи розганяти людей своєвольних, не пускати козаків на море.

В тих усіх наказах наказувала Польща, щоб човни козацькі попалити, а ватажків покарати „на горло“ за те, що поважились непокоїти краї його величності султана; посилала навіть своїх комісарів, котрі мали допильнувати виконання того приказу; козаки або пускали ті всі прикази мимо, або палили на очах комісарів старі непотрібні судна, але зараз будували другі.

По зруйнуванню Синопи султан попав в таку лють, що звелів великого везіра Насухпашу повісити, ледве його випросила султанша з дочками. Везір післав погоню за козаками. Турецька фльота заплила в дніпровий

лиман і тут застрягла на мілині, поки її козаки не спалили. Другий паша турецький підплив аж під Січ Запорозьку тоді, як нікого майже там не було, забрав кілька гармат, спалив декілька човнів і повернувся з тим до Царгорода, уласкавити розлючене султанське серце.

У всіх тих походах бачимо геніяльне керманіцтво Сагайдачного.

III.

Сагайдачний був незрівнаним стратегом. Зрозумів і засвоїв собі способи вйовання татар, їх тактику перетравив і зложив в систему всі ті воєнні практики, які українське козацтво засвоїло в довголітних, невгаваючих боротьбах з татарвою. Як відомо з історії, татари вміли нападати несподівано, коли їх найменше можна було сподіватися, вміли підійти та оточити ворога і добувати масою. Вміли затирати за собою сліди, кудюю вони йшли. Знайдеш було місце, де татарва ночувала, та не зміркуєш, кудюю вона пішла, бо сліди кінських копит лишали на всі сторони, аж десь далеко ті сліди сходились разом. Татарські рухи були надзвичайно швидкі. Показалися в одній стороні і під найлегчим напором пропадали на те, щоб в короткому часі зявитися там, де їх ніхто не сподівався. Бо татари не тягли за собою возів та вйськового обозу, татарин брав з собою у похід лише те, що на коня міг забрати. Вони вміли на своїх конях переходити вплав глибокі річки. Роздягався на березі, складав усе в клунок, котрий привязував собі на шию, брав

коня за гриву й пускався в найглибшу річку.

Але самі татари були лихо узброєні, боевоздатних людей як так узброєних було взагалі мало. Решта вдоволялася луком та дрючком, на яким привязували кінську щоку, і була в загоні на те лиш, щоб грабувати, палити та вязати людей в ясир. Не мали гармати і не могли здобувати окопаних та упалисадованих городків.

На ті способи винаходили козаки свої. Досвідні запорожці вмiли „читати“ татарські слiди, наче б з книжки. Навчилися підійти, підповзти непомітно під татарський обоз, підслухати (бувалі козаки знали татарську мову), що там говорилося, піймати першого татарина з краю, перекинути перед себе на коня і втекти до обозу. Так здобутий „язик“ виспівав усе, що татари задумують, скільки їх є, коли не по доброму, то припечений гарячим залізом. А коли довідувалися про це, що їм було треба знати, то або уступалися татарам з дороги і не запускалися в бій, або нападали на непрочуваючих лиха татар і розгромлювали їх вщерть. Козаки йшли у похід табором. Везли на возах усю потребу для війська і декілька гармат, тих возів вмiли козаки вживати, як свою захоронку. В такому разі зятягали навантажені вози в чотирикутник, за яким ховалися, і били наступаючого ворога з рушниць та луків, а коли, не вважаючи на це, навала приближалася, то відбивалися шаблями, списами та келепами (подібне до джагана, яким лупають камінь). Такий взовий табір не легко було здобути не лише татарам без гармат, але й польському війську, бо сті-

ни табору складали кілька лав возів, а до того, коли приходилось довше оборонятись на місці, то козаки окопували табор валом та ровом. Таким возовим табором уміли козаки послугуватись, одбиваючись од ворога на місці. Вони вміли також і посуватися під охороною возів, йдучи вперед.

Козаки дуже кохались в добрій зброї. Кожний вважав собі за обовязок мати добру шаблю, випробувану рушницю, з якої поцілював птицю на лету, доброго вишколеного коня-товариша, до котрого промовляв як, до людини. Та знову не треба думати, що козацьке військo, то сама кіннота. На Запорозжжі було більше піхотинців. Піші запорозькі полки вславилися, особливо за гетьманування Сагайдачного. Вони визначалися витревалістю, карністю і добрим воєнним вишколенням. Карними мусіли бути, бо в Сагайдачним не було жартів і за кожную провину проти дисципліни він дуже строго карав.

У поході не вільно було пити. Пяних козаків викидали за борт у воду.

Не дивно-ж, що Сагайдачний при своїй геніяльності побіджав.

Козаки були мистцями в копанню валів. Ще до нині остали сліди козацьких валів на Хортиці і в тих місцях, де були Запорозькі Січі. До сипання валів були в козацькому війську окремі частини могильників, себто саперів.

IV.

Заходить питання, що спонукало Сагайдачного до таких безнастанних систематичних набігів на музулманську землю.

Жадоба здобичі, відплата за християнські злидні, відбивання з неволі християнських бранців, то були для Сагайдачного забудденні причини. Він мав дві великі цілі на оці: розріст козацької сили і ослаблення Польщі.

Сагайдачний виступає на поле політичне незадовго по страшнім розгромі Лободи і Наливайка на Солониці 1596. Сагайдачний не міг не видіти того пониження, в яке попало козацтво і віра православна. Він знав, що козацтво під ту пору заслабе, щоби могло шукати розправи з Польщею. Треба було шукати союзника сильнішого за Польщу, щоби допоміг Польщу ослабити, коли не знівечити. А лише при слабій Польщі могла Україна розвиватися і жити своїм життям. Таким союзником могла бути Москва або Туреччина.

Православна Москва була тоді теж ослаблена межиусобицями. Оставалась Туреччина. Входити з нею в явний союз Сагайдачний не міг, бо народ до того був би не допустив. Сагайдачний загнув собі інший, не менше доцільний плян: силою подій зробити Туреччину своєю союзницею так, щоб ані світ того не бачив і вона сама щоби того не догадувалася. Знаючи, що Туреччина всі походи козацькі запише на рахунок Польщі, подбав, щоби той рахунок вийшов якнайбільший. Коротко кажучи, він бив і рвав Туреччину на те, щоби Туреччина біла Польщу. Туреччина сильна і велика придавить слабшу Польщу, знесилить її. Ті міркування великого гетьмана здійснилися.

По кождім козацькім набігу на турецьку землю наступає зі сторони Туреччини відплата. Турецькі паші нападають на польські землі,

руйнують села й міста. Польща, бачучи таку небезпеку для себе, мусить забігати ласки в козаків, бо знає, що без них не дасть ради ані туркам, ані татарам.

З того користає Сагайдачний. Козацтво множитья, як грибі по дощі. Коли під Христом Косинським стануло 5 тисяч козаків, то під Сагайдачним стануло 40 тисяч добре зорганізованого війська. Розріст козацької сили був сіллюв оці українним магнатам. Гетьман Жолкевський, погромник козацтва на Солониці, був би і тепер з великою приємністю справив козацтву криваву лазню, — та з одної сторони він замало мав війська, щоби поміритись з Сагайдачним, а по-друге, що з Варшави безупинно приходили до нього прикази, щоби козацтва не дражнив, бо може леда хвили буде козаків потреба.

Тож кожний такий набіг на Татарщину та Туреччину кінчився погрозою Туреччини, конституціями соймовими і королівськими універсалами, обіцянками, комісарами і комісіями, з котрих не було ніякого пожитку. Тоді ввійшли в моду комісарі, котрими радо послуговувалися. Ті комісарі зіздилися, радили, прискакували і відскакували, дурили себе і перехитрювали взаємно, а справу вигравав той, за ким стояло більше військо.

Така перша комісія відбулася в Житомирі 1609. Там перший раз пактувала Польща з козацтвом, як зі стороною рівною. В тих житомирських пунктах була лише мова про те, чого козакам не вільно робити, про їхні права ані слова. Ото-ж козакам не вільно ходити на море і в посторонні землі, не вільно

Петро Ковашевич Сагайдачний

но жити на волости, не вільно заводити своїх автономних судів, і т. д.

Козакам ані снилося таких пунктів при-держуватися. І ми бачимо з повищого хро-нольогічного зіставлення, що по тім житомир-ським договорі козаки рік річно нападають на турецьку землю.

Відповідно до цього розросту і сили, ко-заки стараються здобути для себе що раз нові території на Україні. Козацькі купи на-падають на панські двори, проганяють панських завідчиків і займають панські маєтності для себе. У тій роботі помагає їм населення. Во-но організується в сотні й пристає до коза-ків під сильну руку гетьмана Сагайдачного, та признає над собою козацькі суди.

Того судівництва Польща не хоче в жа-ден спосіб признати, а знову населення укра-їнське, пізнавши раз, що це автономне судів-ництво відповідає зовсім його потребам краще, чим суди панські або старостинські, не хоче таких судів покинути.

Йдуть безнастанні жалоби панські до Варшави на козацтво. Підносяться голоси, що-би козацтво до тла знищити, та на те не бу-ло сили і смілости тим більше, що поважні поляки ставали в обороні козацтва, як чинни-ка до існування Польщі конечно потрібного.

Поляк Паньчовський, коли шляхта поль-ська домагалася знищення козаків, написав книжку: чи треба козаків знищити. У ній ви-казує він, що знищення козаків було б не-чесним, непотрібним і являється неможливим.

Такий голос розваги може був би прого-монів безслідно і Жолкевський з панами був

би затопив козацтво в потоках крові, та коли на чолі козацтва стояв гетьман Сагайдачний — геніяльний полководець і організатор. Польські пани навіть не сміли обвинувачувати Сагайдачного о те, що козаки робили, а що мусіли скидати на своєвольні козацькі купи, які не підходять під булаву Сагайдачного.

V.

Справді, що тоді такої голоти, збиранини з усіх націй було на Україні дуже багато. Тоді польський король Жигмонт III. на спілку з кількома панами польськими, замішався в авантуру московську. Розходилося о те, щоби, користаючи з московських непокоїв з ріжними самозванцями, відбити назад до Польщі Смоленщину і Новгородщину. Король загадав повести діло так, щоб Московщину злучити з Польщею і королевича Владислава посадити на московськiм царськiм престолі.

Зразу вийшла авантура з Дмитром Самозванцем. За те, що він обіцяв перейти на католицьку віру і окатоличити Московщину, приєднав до своєї справи здобуття царського стільця єзуїтів, котрі під час панування Жигмонта III. були всевладними панами в Польщі; за те, що заручився з Мариною, дочкою сандомирського воеводи й самбірського старости Юрія Мнішка, приєднав собі цього магната, його зятя князя Адама Вишневецького, того ж брата Константина, Ружинського, Льва Сапігу й інших.

Король, хоч як єзуїти на нього напірали, боявся явно виступити за Дмитром, бо й

обидва гетьмани — Замойський і Жолкевський відраджували до цього мішатися, і сойм був би на це не дозволив. До того ще король мав в тім часі багато клопоту з бунтом Зебжидовського.

Скінчилося на тім, що Дмитра підпирала шляхта на свою руку, а єзуїти їм помагали.

Авантура повелась. Дмитро засів на царському стільці, як Дмитро Іванович; однак не довго тим потішався, бо Василь Шуйський зробив заговор, — Дмитра замордовано, а Шуйського проголошено царем. Із цієї авантури вийшла предовга війна між Польщею і Московщиною.

Закінчилося аж тоді, коли вибрано московським царем королевича Владислава; але Жигмонтові стало жаль, чому він не має бути московським царем. На протязі сімох років не пускав він Владислава в Московщину, аж москвинам не стало терпцю: скинули Владислава і вибрали собі царем молодого Михайла Романова.

Знову зачалася війна, бо Польща почувалася ображеною.

Справа була ведена без соймової ухвали на власну руку. До того треба було війська. Тоді велись війни військом наємним, якому треба було платити. У поляків на то грошей не було. Треба було шукати війська дешевого, а таким могло бути лише козацтво. От і причина, чому король мусів панькатись з козаками і не на одну козацьку своєволю дивився кризь пальці.

Тоді збирали військо наємне в той спосіб, що король видавав ріжним людям т. зв.

„провідні листи“, себто уповажнення на вербовання війська. Новозвербоване військо ставало кватирою по селах, звичайно на кошт населення, поки його не виводили ротмістри на війну. Розуміється, що проти таких веселих гостей піднімалися жалоби і нарікання. Тоді була мода козакування, тож і ті купи, збиранина всілякої голоти звала себе козаками, і пани тим більше мали притоку у всьому тому прищиплювати вину козацтву.

На найближчій соймі перевела шляхта конституцію, що „провідні листи“ може король давати не кому іншому, як родовитим шляхтичам. На Україну стали напливати різні шляхецькі авантюристи з „провідними листами“. Почався вербунок того „чесного товариства“, що було правдивою язвою цілої околиці. Була то всіляка збиранина з різних націй. На крик шляхти звелів король воеводі київському кн. Янушеві Острожському, щоби загамував козацьке своєвільство, та воевода відказався того, звиняючись, що тепер всяка зволоч покликається на короля і збирає військо, і він не в силі тому зарадити.

Конашевич держався осторонь від сих московських авантур. За той час він організував козацтво, побільшав і вправляв військо, ходив на море, прямуючи у всім до поширення козацької ідеї і значіння.

Мабуть ті українці, що на королівські „провідні листи“ гуртом записувались в козаки, замість на Москву, йшли на Запорожжа. Інакше годі пояснити цю появу, що козацтво було таке численне і могло робити величаві походи на турецьку землю.

Щойно коли королевич занадто заангажувався в московську справу, як попав в скрутне положення, коли наняте військо не заплачене, голодне і не зорганізоване розбіглося по всіх усюдах, а при тім лишилися самі поляки, тоді Сагайдачний виступив королевичеві на підмогу. Сталося це по довгих просьбах, умовах і обіцянках зі сторони королевича. Поляки вже втратили були цілу надію на козацьку поміч, як весною 1618. р. Конашевич виступив у похід з добірним 20 тисячним корпусом через Сіверщину, Путивль, Єлец, Лебедин, Шацк, Коломну. Нічого його вмілому походіві не оперлося. Вже недалеко Москви старалося московське військо не допустити до злуки з польським військом, та не здужало, і Конашевич получився під Москвою з польським військом. Тут повсталала велика радість, бо поляки не надіялись ні звідки помочи. Королевич післав козацькій старшині всякі подарунки. На врочистій авдівнці віддав Конашевич королевичеві пійманих командирів здобутих городів Єльця і Ливен, та перехоплених в дорозі до Криму московських послів.

Зараз змовились поляки з козаками на нічний приступ Москви, котрий однак не повівся завдяки тому, що польські ватажки видавали суперечні прикази.

Про цю невдачу різно говорилося. Москалі говорили, що Сагайдачний, почувши в церквах Москви дзвони, покався і не хотів з православними воювати по стороні католицької Польщі.

Між тим польські комісарі, які були при Владиславі в обозі, усе пригадували королевичеві.

чеві, що сойм визначив речинець одного року, до якого війна має бути скінчена, а до того вже було недалеко.

Отже хоч той приступ не повівся, то він зробив на москалів сильне вражіння, і вони стали податливіші на польські домагання.

Від тепер велись переговори польських комісарів з московськими делегатами.

Ні король, ні королевич не погоджувались на мир і хотіли вести війну до кінця. Королевич ладився в Московщині перезимувати, з весною вести війну далі. Сагайдачний стояв теж за дальшим веденням війни. Та комісарям важнішою була воля сойму, чим воля короля, і вони заключили мир на 14. літ. Москва відступила Польщі Смоленщину, Новгород Сіверський, Стародуб, Сіверщину, Чорнігів, Почеп і Трубчевськ. Королевич зрікся своїх претенсій до московського престолу.

Ми не знаємо напевно, що спонукало Конашевича йти походом з підмогою католиків, проти православної Москви. Ледве, чи спонукали його до того бажання воєнної слави і багатой добичі. Скорше, здається, до правди подібне, що Конашевич хотів зеднати для себе і свого козацтва ласку будучого короля Польщі, на котрого козаки покладали великі надії. Відтак може бути, що хотів москалям показати козацьку силу і наклонити їх до союзу з козацтвом, бо мовляв, козацтво може дуже стати в пригоді, але й болюче пошкодити. При всім тим Конашевич показав свій стратегічний талант, як полководець значнішого корпусу.

Що Сагайдачний носився з пляном заключити союз з Москвою, виходить з того, що в р. 1620. послав послів до Москви з такою пропозицією, якраз під пору, коли в Москві пробував ерусалимський патріарх Теофан. Москва тої пропозиції не прийняла, кажуть, що той сам патріарх до того не допустив, бо в його інтересі було, щоб козаки з Польщею, а не з ослабленою війнами Москвою воювали турків, з чого би мало полегчати балканським християнам.

VI.

Поладнавши так справу на півночі, треба було тепер Польщі взятися до обезпечення полудневої границі. Речник тої справи, що тут пробував, гетьман Жолкевський начеркнув плян, як це діло перевести. Перш за все, треба польське військо піднести до 100 тисяч, притім запрягти сюди козацькі сили, здобути ціле Подунаве, Тегиню, Білгород, Кілію і забрати у своє васальство Молдавію.

Однак сойм не прийняв так далеко йдучих плянів і не хотів на це дати грошей, хоч на обезпечення полудневих границь визначив більші кредити. Сойм покладав свої надії на козаків, хоч давав королеві злегка пізнати, щоби число козаків зменшив і своєволю вкоротив.

З весною 1619, розпочав Жолкевський мобілізацію для боротьби з Туреччиною, де стояв проти Польщі Іскандер-паша з турецьким військом. Але до війни не прийшло, бо молдавський господар Граціяні помирих обі сторони з честію для обох. В тій мобілізації

козаки не брали участі. Вони взяли на себе пильнувати татар, а дійсно, як все, ходили походом на турків.

Молдавський господар, щоби забезпечити себе від козацьких гостей, хотів викупитися річним харачем, як це робили поляки у татар. Жолкевський, дізнавшись про це, запротестував з усеї сили, бо такий окуп, лише загострить козацькі апетити, а на них потреба зброї, так як він зробив на Солониці. Коли би лише з турком помиритися, а тоді треба буде вдарити всею силою на тих злодіїв-козаків.

Так писав і таким духом дихав на козаків той самий Жолкевський, котрий перед турецькою грозою писав до козаків чемненькі листи у відповідь на їх горді і надуті письма з приводу шкоди, яку заподіяли польські жовніри переходячи з Переволочи під Білу Церкву.

Цей лист писав Жолкевський до Іскандерпаші, змовлюючися з ним на козаків. Його переймали козаки в дорозі і довідались заздалегідь про зраду польського гетьмана; довідались ще, що Жолкевський збирає військо, щоби несподівано козаків заскочити Рівночасно король, щоби приспати чуйність козацтва, пише любенькі листи до козаків з подякою за сповнені прислуги і обіцяє свою ласку. Поза ласкою не обіцяв більше нічого.

До козаків мали приїхати королівські комісарі, на яких призначено дуже визначні особи.

В тім часі повстали в козацькім війську дві партії. Старша, до якої належав і Сагайдачний, називалася поважніша; вона виминала всяких конфліктів з Польщею. Конашевич бачив ще мало даних виграти з Польщею вій-

ну, а ризикувати тим, що до тепер на мирній дорозі здобув, він не хотів. Друга партія була радикальна, зложена переважно з таких козаків, які не могли поміститися в тісний козацький реєстр.

За королівськими комісарями поступав Жолкевський з військом. Те саме зробив і Ко-нашевич, отаборившись з 10.000 війська під Білою Церквою. Крім того, він скликав синод православного духовенства — і чорну раду козацького поспільства.

Справа зачинала бути горячою і конфлікт здавався неминучим. Розпочалися переговори. За підставу взято житомирські пункти. Знову говорилося попередусього про те, що козакам не вільно. Передівсім збільшено реєстр козацький на 3.000 голів. То був вправді поступ, бо дотепер реєстр був лише на 1000 козаків, та все ж воно супротив того, що недавно ходило під Москву 20 000 козаків, таке обмеження реєстру на 3000 к було смішним.

Запомогу піднесено козакам з 10 000 зол. на 40.000 зол, та зате не вільно було козакам ходити на море, жити на волости; всі реєстрові козаки мають з землі панської, церковної, переселитися в королівщину. Човна мають бути попалені, а тих, що всупереч королівським універсалам ходили у морські походи, треба покарати.

Таких пунктів козаки не могли прийняти. Вибирати нереєстрованих козаків з козацтва і завертати їх у підданство було би вельми несправедливим і викликало би бунт серед самого козацтва. Впрочім годі до такого ступеня зменшувати силу козацтва, бо не знати,

чи за короткий час не буде Річі Посполитій Польській козаків потреба.

Так виправдувалися козаки, а крім того жадали правильної виплати підмоги на св. Ілії. Коли б їм в тім речинці не виплачено, можуть йти на море. На те поляки не хотіли пристати, бо вони ніколи грошей на час не виплачували. Козаки устилизували той пункт так: „побираючи плату... козаки зобов'язуються на море не ходити“.

До переселення з земель панських в королівські виторгували собі козаки 9 місяців.

Також козаки зобов'язались понищити човни й покарати тих товаришів, що ходили у морські походи, хоч їм і на думку не прийшло одне або друге зробити.

З тої умови Жолкевський був дуже радий. Йому здавалося, що козаки зі страху перед його силою на таке здалися, що вони певно тих умов додержать. Тому то забрав майже все військо своє до Галичини на границю шлезьку й угорську проти „лісовщиків“*) які були на службі німець-

*) Організатором і ватажком „лісовщиків“, про котрих так часто в історії згадується, був литовський шляхтич Олександр Лісовський, чоловік очайдушною відваги. За дозволом короля зібрав ватагу очайдухів, для котрих поставив такий правильник, якого либонь у ніякому війську не було: нічого зі собою на війну не брати, свобода грабунку, пожежі і мордування без відповідальности перед ніким. Зате вимагав безумовного послуху і неустрашимої відваги.

— Якщо є хто між вами, — говорив до своїх жовнірів, — хто б не кинувся на вицілену проти нього гармату, хто б один не вдарив на пятьох, коли я прикажу, не скочив би перший на мур, або в бистру річку — хай собі йде геть!..

В тих краях, де лісовщики воювали, для населення вони були страшніші, за самих чортів.

кого цісаря та против угорських сабатів**). Розуміється, що такий мир не міг бути тривкий; козацтво глибоко відчуло невдячність Польщі за прислуги, зроблені у тяжкій для неї годині.

І польські круги бачили, що такий мир довго вдержатися не може і для того, щоби уможливити вихід козацької енергії, поясняли договір в той спосіб, що козакам лише на море не можна ходити, але в Крим то вільно.

А на Криму велась тоді межиусобиця у ханській родині, і користаючи з поклику Шагін-Гірея пішли козаки йому помагати.

У цей похід ходив Сагайдачний. З того скористала партія радикальна і вибрала гетьманом Яцька Немирича Бородавку.

Хоч похід у Крим на догомогу Шагін-Гіреєві гарно вдався, і Сагайдачний вернувся з Криму, як побідник зі славою, то вже гетьманом не був і лишився полковником війська запорожського.

Відома річ, що літом 1618. пішов Сагайдачний з 20 тисячним козацьким корпусом на вируку польському королевичеві Владиславу під Москву.

Стає перед очі невияснене питання, чому пішло під Москву козацьке військо під булавою Сагайдачного, коли в міжчасі був гетьманом Бородавка, котрий ще і під Хотин повів козацьке військо як гетьман?

Може бути, що не все військо, а саме

***) Сабати були угорські банди розбишак-воєків, що служили за гроші тому, хто їм заплатив.

ця партія старших не признавала Бородавку за гетьмана і командування під Москву віддали Сагайдачному, а може тоді вибрали Сагайдачного гетьманом *ad hoc*, цебто наказним отаманом.

Але із того всього, що в тім часі і опісля на Україні діялось, іменно цілий епізод з патріархом Теофаном і посвяченням православних владик, показує, що Сагайдачний, а не гетьман Бородавка відіграв головну роль і він, а ніхто інший репрезентував козацтво.

VII.

На році 1620 мусимо довше задержатись, бо якраз тоді довершив Сагайдачний віколомного діла в історії українського народа, яке перевищило своєю важністю все, що він до того зробив.

Маю на думці злуку православної церкви з козацтвом.

Придивімся, як воно до того прийшло.

До початку 17. століття козацтво відносилось до церкви православної байдуже. Ті бездомні степовики не чули потреби духовної і без церкви обходилися. Народня сміховинка говорить, що козаки, побачивши стирту у полі, вважали її за церкву. Тому то заведення унії не зробило на козацтво великого вражіння.

Як відомо, проголошено унію 1596 р. Введення унії не було би стрінулося з таким опором православних, наколи би її було як слід підготовили і не заводили силоміць по магомеданськи огнем, мечем, тюрмою і всілякими шиканами православних. В справах віри не можна нікому лізти з чоботами в душу. Як

поводитися з чужими вірами, показали нам люди з таким великим змістом політичним, як король перський Кир в давну давнину, або римляни за цілий час свого всесвітнього панування. Інакше робили поляки, опановані фанатизмом єзуїтським. Тому то унія була на цілій Україні так тяжко зненавиджена, що в усіх договорах Хмельницького з Польщею вимагано усунення її.

Унію вводили силою, бругально. Коли православний владика переходив до унії, то вже вважалося, що вся його дієцезія (епархія) з усім духовенством і вірними є уніяцькою, і вже й мови не було про те, щоби ту дієцезію обсадити новим православним владикою. Коли який владика православний вмирав, то його місце займав єпископ уніяцький. Крім цього, в тих нечисленних дієцезіях, де були православні владики, наставляв король побічних єпископів уніяцьких. При тім забирали маєтки православних церков на унію. Православні не могли вести якогось небудь уряду і т. д. Ці сумні картини доволі звісні, щоби їх треба було повторяти.

Так само київським митрополитом по смерті митр. Рогози заіменовано Іпатія Потія. Він однак не мав відваги сидіти в Києві, і післав лише свого заступника Антона Грековича. А цей добродій був перед тим монахом православного монастиря, щось там провинився, що треба було втікати, опинився в унії і скоро став митрополитим офіціалом. Як кожний відступник був він дуже ревний в тім, щоби православним датися в знаки. Вже 1610. пишуть православні на Грековича жа-

лобу за різні утиски, а в жалобі тій говориться, що варто його, як пса, вбити.

Одиною обороною православія була Київсько-Печерська Лавра. Вона, не вважаючи на заміри уніятів, остала в руках православних завдяки тодішньому своєму архімандритові Єлисеєві Плетинецькому. Це був чоловік незвичайний, з високою освітою, з виликанським талантом організаційним, неспожитою енергією і дитинячою привязанністю до рідної церкви. Це був шляхтич з Галичини, з містечка Плетинич.*)

Він не лише боронив майна православних церков від наступу уніятів, але ще, користаючись хвилиною, відбирав уніятам ті маєтності, які вже успіли вони православної церкві забрати. Таке було з православними маєтностями в князівстві литовським. Вони перше належали до Київської Лаври — король польський їх забрав і віддав митр. Рогозі.

По смерті митр. Потія, Плетинецький, користаючи з побуту козаків на Литві, маєтності відібрав для Лаври і не віддав їх по мимо того, що митр. Рутський процесом ті маєтності виграв.

Плетинецький заходився щиро, щоби по упадку острозької школи зробити Київсько-Печерську Лавру осередком української науки і культури. Він купив стратинську друкарню по єпископі Гедеоні Балабані, перевіз її до Києва і розширив. Відтак в Радомишлі заложив фабрику паперу і власну гісерню. Крім того він заснував при монастирі учений кру-

*) Тепер село в перемишлянському повіті.

жок, до якого ввійшли: Копистинський, Тарас Земка, Павло Беринда, Лаврентій Зизаній, а відтак Йов Борецький. Це були по найбільшій часті галичане. Взялись серйозно за видавництво нових книжок. Щоби зібрати фондів на ті великі діла, Плетинецький став заводити ощадности в монашім життю. За те монахи проти нього повстали, та Плетинецький здавив цей бунт і таки на своїм поставив.

В р. 1615 14-го жовтня жінка Мозирського маршалка Стефана Лозки Гальшка Гулевичівна записала свої маєтності так в Києві, як і околиці, на різні релігійно-просвітні і культурні цілі. Виконавцем цього запису іменувала і ввела в посідання Ісаю Кутинського і ще інших черців.

На тій підставі засновується таки слідуячого року св. михайлівське брацтво, до якого вписався Петро Сагайдачний з цілим козацьким військом. Сим на око малозначним актом заявило козацтво перед світом, що воно є в злучі з православною церквою і обстоює її інтереси.

Підготовлення то такої злуки розпочалося тоді, як Сагайдачний виступив уперше на історичну арену. До того часу до православної церкви належала шляхта українська і міщанство. Між тими клясами, як маючими, й поспільством та козацтвом була суспільна ворожнеча. І саме тепер на ґрунті віри злучала церква ті два елементи і вони творять відтепер православний національний загаль український. — Цього dokonав вихованок острозької школи, Петро Конашевич, на якого

мав не малий вплив такий оборонець православія, як Демян Наливайко.

Ця переміна в поглядах козаків на церкву і віру була неминуча. Кожний козак виносив з дому іскорку любови до своєї церкви. — До усіх подвигів козацтва потрібна була сторона ідейна. І тою ідеєю в життю і діланню козаків стала православна віра і церква. І саме із почуття того ідейного обов'язку і боротьби за віру, вийшла така епохальна річ, як злука козацтва з православною національною церквою. Національна церква знаходить в козаках опору проти замірів ворогів; козаки зискують на ідеї, яка робить з них оборонців батьківської церкви і віри. — Православні зачинають підносити голову в обороні своєї віри, а вороги, маючи повагу до козацтва, не сміють їх займати.

Опираючись на козацькій силі, міщане київські беруться добре до своїх гнобителів. В тих заворушеннях бере участь і вїт київський Федір Ходика. Міщане топлять в полонці в Дністрі зненавидженого Грековича. Єпископ уніяцький Рутський заносить на міщан жалобу, вказуючи, що зухвалість міщан має свій корінь в печерській брацтві і школі. В інших часах були би поляки таке своєвільство присмирили, але то був р. 1618. Поляки вели війну з Московією і мусіли запобігати в козаків ласки.

Два роки пізнійше київські духовні круги видають акт, в якому виразно віддають православну церкву під покров цілого козацтва. Розуміється, що на таку заяву не треба було польського дозволу.

Петро Конашевич-Сагайдачний.

VIII.

Видання такого акту було приспівене одною важною подією. Патріярх ерусалимський Теофан вертався того року з Москви і поступив у Київ. Православні показали йому всі здобутки культурні, представили йому страшний занепад православної церкви через брак владик і просили, щоб висвятив їм єпископів. Патріярх не хотів цього зробити, боячись поляків. Та козаки запоручили йому повну безпечність. Він дав намовитися і висвятив п'ятьох єпископів, між тим і митрополита київського. Патріярх, почувавчи себе в Києві зовсім безпечним, об'їздив тут школи і монастирі.

Гетьман Жолкевський довідався про це, але не смів тої роботи перепинити. Однак він памятав універсал короля Жигмонта III. ще з р. 1593, що нікого від патріярхів православних у Польщу не вільно пускати. Отже загадав підступом піймати патріярха. Писав до нього любенькі листи і запрошував, щоб при повороті поступив до Польщі. Навіть прислав йому комісаря свого, який мав його перевести. Та Сагайдачний, переймивши прикази Жолкевського, щоби патріярха арештувати, як лише появиться на польській землі, відкрив зраду завчасу. Він відправив комісаря з нічим, а патріярха відпровадив з військом в безпечне місце до молдавської границі.

Зараз опісля стали православні заходитися в короля, щоби затвердив нововисвячених владик. Однак король, йдучи за радою своїх фанатичних дорадників, відмовився, хоч цей по-

ступок мусіла Польща спокутувати цецорським погромом.

У тім тасі провадив німецький цісар війну з семигородським князем Бетлем-Габором, що був васалем Туреччини. У тій війні послуговувався цісар наємним військом — „лісовщиками“. Тих вважали турки за козаків, а тим самим за підданців польського короля. Крім того султан мав на тямці ті смілі набіги козацькі на його землі: тому виповів Польщі війну. Жолкевський шукав союзників, бо війська було в нього мало. Числив він на молдавського господаря Граціяні та на козаків. Сагайдачний не спішився, а Жолкевський у письмах до Варшави жалувався, що козаки обіцяють прийти, та не приходять.

Наче б на глум прийшло 1600 козаків. Сагайдачний прислав їх на те тільки, щоб не помовляли його о змову з Туреччиною.

Числячи на молдавську поміч, Жолкевський перейшов на той бік Дністра, та Граціяні, побачивши так мало польського війська, побоявся вмішуватися в авантуру і до поляків не пристав. Жолкевський остався сам. До того у польським війську ширилася страшна дезерція. Шляхта втікала до дому, не оглядаючись. Турки окружили поляків зі всіх боків під Цецорою і прямо роздавили. При відвороті Жолкевський наложив головою, Конецпольський попав в полон. Згинув тут і Михайло Хмельницький, сотник, Богданів батько, а сам Богдан попав у турецьку неволю (7. жовтня 1621. р.).

Польща налякалась. З Жолкевським прспала послідня оборона перед турецькою нава-

лою. Всі приписували цю невдачу тому, що при поляках не було козаків.

Небезпека висіла в воздуху. Вправді турецькі війська не йшли далі на Польщу, але могли це зробити весною, бо така легка перемога могла їх підбадьорити.

Треба було знову забігати ласки в козаків. Козаки ждали затвердження своїх єпископів. Король не відмовився прямо, а дурив обіцянками. Він висказався перед своїми, що краще зложити корону, чим затвердить одного православного владика.

Рівночасно з тими обіцянками і воловожденням в подальших від Києва околицях настали страшні переслідування православних.

Нововисвячений полоцький владика Мелетій Смотрицький, як лише приїхав у свою єпархію, був заарештований. Його бралися засудити на смерть — лише з тяжкою бідою повелось йому втекти до Києва. Зате постигла кара всіх тих міщан, що давали своєму єпископові помічну руку. З усіх українських земель приходили жалоби до київських православних на страшні утиски від уряду і уніятів. У київських православних сферах настало страшне розярення і вони цілою силою змагалися здержати козаків від помочи Польщі проти Туреччини.

IX.

Тоді Сагайдачний не був гетьманом. Як вже сказано, належав він до партії старших, поважніших. Як він пішов походом на татар — радикальні елементи серед козацтва, кори-

стаючи з його відсутности, скинули його з гетьманства і вибрали Яцька Немирича Бородавку.

До речі буде заважити, що Сагайдачний не був гетьманом безперестанно від р. 1606. Він був незвичайно великий ригорист, не терпів непослуху і неслухняних гостро карав. Через те його кілька разів скидали з гетьманства Ми знаємо, що в р. 1610 кошовим був Григорій Тискинович, а 1617. Дмитро Богданович Барабаш. Може бути, що той вибір відбувся лише на Січі, а на Україні, між городовим козацтвом, Сагайдачний гетьманував безпереривно.

Король польський побоювався, щоби козаки знову не лишили поляків так, як під Цецорою, і змагався всіми силами і способами наклонити козаків до походу. Вистарався о лист того самого патріярха Теофана, якому перед роком мали вязи скрутити До козаків післано знатних панів, та й не з порожніми руками, бо привезено 20.000 зол. залеглої для козаків платні. Поза те козакам не давали нічого і дурили обіцянками. Навіть в таку скрутну годину, перед небезпекою заглади Польщі від турків, не хотіли нічого попустити в користь православної церкви і народа українського.

Старша козацька партія стояла кріпко на тім, що перше уступки для козаків, а відтак поміч. Сагайдачний прийняв з великою пошаною лист патріярха, поцілував його і приложив до чола, але уступити не хотів.

Інакше зробила радикальна братія. Побачивши гроші і надіючись в молдавських землях великої воєнної здобичи, про ніщо більше

не дбала і, не вижидуючи кінця договорів з королівськими комісарями, не вважаючи на протести старших, порішила йти в похід. Договори опісля. До їх докінчення виправили Сагайдачного з владикою Єзекиїлем Курчевичем до Варшави.

Нічого було робити. Поляки раділи, що їм повелось дешевим коштом, не зобов'язуючися до нічого, обдурити козаків.

Без приготування рушило 40 тисяч козаків під булавою Бородавки під Хотин. У козаків була звичайно добре зорганізована інтендантська служба. Йдучи в похід, вони брали з собою подостатком припасів для себе і коней, також досить амуніції. Тепер того всього не було. Коли б лише скорше вийти та пуститися грабувати. До такого поважного походу на довгий час Бородавка не надавався. Військо було здеморалізоване, неслухняне. Ціле змагання в тім, щоб якнайбільше захопити здобичи.

Як лише перейшли Дністер, Бородавка розпустив загони грабувати молдаван. Ті чети без найменшої тактичної злуки робили на свою руку, попадали на сильніші відділи турецькі і гинули марно. До того ще не стало сіна для коней. Військо, бачучи невдалий провід, ще більше деморалізувалося. З поляками не хотіли злучитися, поки ті не перейдуть Дністра. Козаки боялися зради. Поляки мусіли на те пристати. Якийсь український мужик піднявся за дешевенькі гроші покласти через ріку міст, по яким польське військо перейшло на другий беріг і тут опинилося напроти переважаючої турецької сили, з якою був сам султан.

В козацькому таборі гинули коні через брак паші. Козаки заходили у польський табір, жебраючи вязанку сіна.

До рішальної битви не приходило, бо не було кому ладу завести. Польським військом командував старий та хорий гетьман Хоткевич з королевичем Владиславом.

Якраз тоді вернуло посольство козацьке з Варшави, везучи повну торбу солодких обіцянок; Сагайдачний вернувся з Варшави просто під Хотин. У польським таборі прийняли його дуже радо. Поляки бачили, що козацьке військо без справного ватажка користи не принесе, а дотеперішній досвід навчив, що Бородавка не здатний.

Сагайдачний пустився з невеликим почотом 300 людей до козацького табору. Не дали йому поляки провідника, і він попрямував навмання. Змилив дорогу і натрапив якраз на татарський табір. Зразу думав, що це козацькі огні і їхав сміло. Завчасу побачив помилку. Татари кинулись на нього. Сагайдачний одбиваючись доскочив до ліса і скрився, не могучи однак зміркувати, де він є. Потім добрався щасливо до берега Дністра і тут блукав три дні по комишах і верболозі. В тій стрічі він був тяжко ранений в руку, і від тої рани відтак незабаром і помер.

Нарешті добився до своїх. Козаки дуже йому зраділи.

Тепер ціле невдоволення виступило проти Бородавки. Його зараз скинули з гетьманства і віддали під суд, який засудив його на смерть. Йому відрубали голову. Сагайдачного вибрано гетьманом останній раз.

Сагайдачний потрапив залізною рукою справити все на властиву дорогу. Запанував у війську лад, хоч воно не могло відразу вилічити-ся з тої деморалізації, в яку попередно попало. Коли іменно здобули штурмом один турецький табор, то не могли як слід використати тої побіди, бо все військо кинулось грабувати турецькі багатства. Помимо того козаки доказали чудес хоробрости. Вони підлазили ніччу під турецькі шанці і брали їх приступом з такою відвагою, що турки на сам оклик воянний козаків не вдержувалися на становиську.

Турки хотіли зразу перемовити козаків на свій бік, обіцяючи їм поміч проти поляків; та коли це не вдалося, вони цілою силою наперли на козацький обоз, міркуючи, що коли козаків зломлять, то з поляками піде справа легко, як під Цецорою. Козаки відбивали всі штурми та ще робили болючі для турків вилазки.

Хто зна, яким шляхом була би пішла наша історія, наколи б козаки турків послу-халися та від Хотина завернули і полишили поляків власній їх долі.

По тих турецьких невдачах заключили поляки корисний для себе мир, — а козакам приказано йти додому. Хорий тяжко гетьман поїхав до Києва. Козацтво стало домагатися здійснення обіцянок зперед війни. Поляки не хотіли і чути про які-небудь уступки на права, бо тепер їм козаків не було треба.

Сагайдачний на смертній постелі побачив свою похибку, що збочив з дороги, якою йшов попередно й не допустив до знищення

Польщі, а тепер вже було запізно, бо й сили в нього вже не стало. Він побачив, як тяжко його обманули й обдурили.

Королевич Владислав приділив Сагайдачному до лікування свого лейбмедика, котрий поїхав з Сагайдачним до Києва. Гетьман, прочуваючи свою кончину, відправив його до Польщі, а до короля написав печаливого листа, в яким горячо благав того, щоб взяв к зацтво і православну церкву в оборону, бо побоювання о долю тих найлюбіщих його серцю святощів не дав йому спокійно вмерти. На адресу Польщі виказував слова гіркої правди.

Про цей печаливий лист знаємо з літопису Величка. Акад. М. Грушевський не вірить в існування такого листа, як і цілої історії з лейбмедиком королевича, і кладе те все на рахунок фантазії Величка.

Справді, здається, що Сагайдачний, який стільки разів попівся на королівських обіцянках, не був настільки наївний, щоб мати надію до зворушення окатоличеного Жигмонта листом людини, яка лежала на смертній постелі і королеві не могла вже бути корисною.

Але все ж таки можна собі уявити стан душі того великого гетьмана, коли побачив себе на смертній постелі німичного і працю усього свого життя для добра України змарновану, і не бачив нікого, хто б міг його заступити і розпочате діло довершити.

Перед смертю зробив завіщання, записавши усе своє майно на церкви, школи і брацтва. Свою рідню поминув зовсім.

Сагайдачний оженився з Анастасією Повченською, та здається, що не знайшов щастя в семейному життю.

Помер 10. квітня 1622., оплакуваний усією Україною. А ми навіть не знаємо, де спочивають кістки того найкращого сина України.

Від редакції.

З усіх сторін доводиться чути нарікання нашого читаючого загалу на те, що нині, мовляв, не можна доступитися до укр. книжки, бо вона є задорога. Іноді додають: і нецікава.

З другого боку, — нашого читача можна залюбки побачити з польською книжкою в руках: чи то „95-грівкою“, чи ще дешевішою з бібліотеки „Rój“.

Ці обставини навели видавництво „Ока“ в Коломиї на думку: розпочати видання такої серії книжок, яка була б і дешева і цікава.

І так народився „Ряст“, якого оце пускаємо в світ.

Програма на 1927. рік складається з трьох випусків:

1) Др. Андрій Чайковський. — Петро Конашевич-Сагайдачний.

2) Др. Кирило Трильовський. — Російська цариця Катерина II.

3) М. Дерлиця. — Военний дідич.

Це в, так би мовити — взірцеві випуски, які мають дати поняття про бібліотеку „Ряст“.

А починаючи від січня 1928. року бібліотека „Ряст“ виходитиме періодично, що-місяця, ось такою книжочкою — до 4-х аркушів друку 16°, з кольоровою художньою окладинкою.

Видавництво прикладає всіх старань, щоб бібліотека „Ряст“ була найдешевшою. І дій-

сно ціна такої книжочки — 50 сотиків — є найменша, бо це ж виносить вартість хіба двох примірників газети. А треба взяти під увагу: і гарний папір, і кліші, і окладинку, і брошурування.

В передплаті „Ряст“ є виданням ще дешевшим, бо на рік, себ-то за 12 книжочок, виносить лише 5 золотих (для закордону — 1 ам. доляр)

Огже гадаємо, що цим ми усуваємо перше нарікання нашого читача, що книжка є задорога.

Лашається друге нарікання, що книжка є нецікава. Тут уже редакція прикладав зусиль, щоби оминути й цей докір.

Зміст бібліотеки „Ряст“ складатимуть: події з нашої минувшини і наших найближчих сусідів, з якими доля все нас лучила; описи життя-буття й праці визначних осіб: войовників, винахідників, учених, мистців, добродіїв людства то що; описи життя-буття на наших українських ріжних закутинах, про які ми так мало знаємо, як от: Кубань, Зелений Клин, Крим, Закарпаття і т. д.

На 1928 рік уже зголосили свою співпрацю в бібліотеці „Ряст“ такі наші визначні письменники, як Др. Андрій Чайковський, Др. К. Трильовський, Др. О. Грицай, Др. В. Королів-Старий, п. Наталя Королева, п. Марія Омельченко, п. Г. Омельченко, проф. Я. Гординський, проф. І. Филипчак, проф. Д. Шумей і інші

Запрошуємо і інших авторів до співпраці з нами. Видрукувані твори буде гоноровано певним процентом накладу (книжками);

в особливих випадках — готівкою, на підставі окремої умови.

Отже сподіваємося, що на наш заклик відгукнеться загал наших письменників і публіцистів для того, щоб дати нашому народові пожиточну й цікаву, а при тім і дешеву книжку.

Редакція і видавництво роблять найбільші заходи, щоби бібліотека „Ряст“ задовольнила потреби нашого читаючого загалу. Однак — чи вдержиться наше видавництво, чи буде належно розвиватися, чи буде поширювати й поглиблювати свою діяльність — це вже залежить від самих Вш. П. Читачів, Прихильників і Передплатників

Поширюйте вістку про „Ряст“! Передплачуйте його! Приєднуйте якнайбільше своїх рідних, знайомих до передплати!

В „Рясті“ найдуть для себе цікавий матеріал і наша інтелігенція, і міщанство, і селянство; муштини і жінки.. А вже читальні „Просвіти“, кооперативи, різні товариства й гуртки — конечно мусять передплатити „Ряст“ для своїх бібліотек, — бо для них, головним чином, і закладаємо цю бібліотеку.

Просимо ласкаво й наших братів в Америці та Канаді про попертя нашого „Рясту“ — для них буде дешева й цікава лектура, а для нас велика піддержка в справі видання корисних книжок для народа...

Передплата на 1928 р. на бібліотеку „Ряст“ виносить:

В краю — 5 зл. — З книжками 1927 року — 6.50 зл.

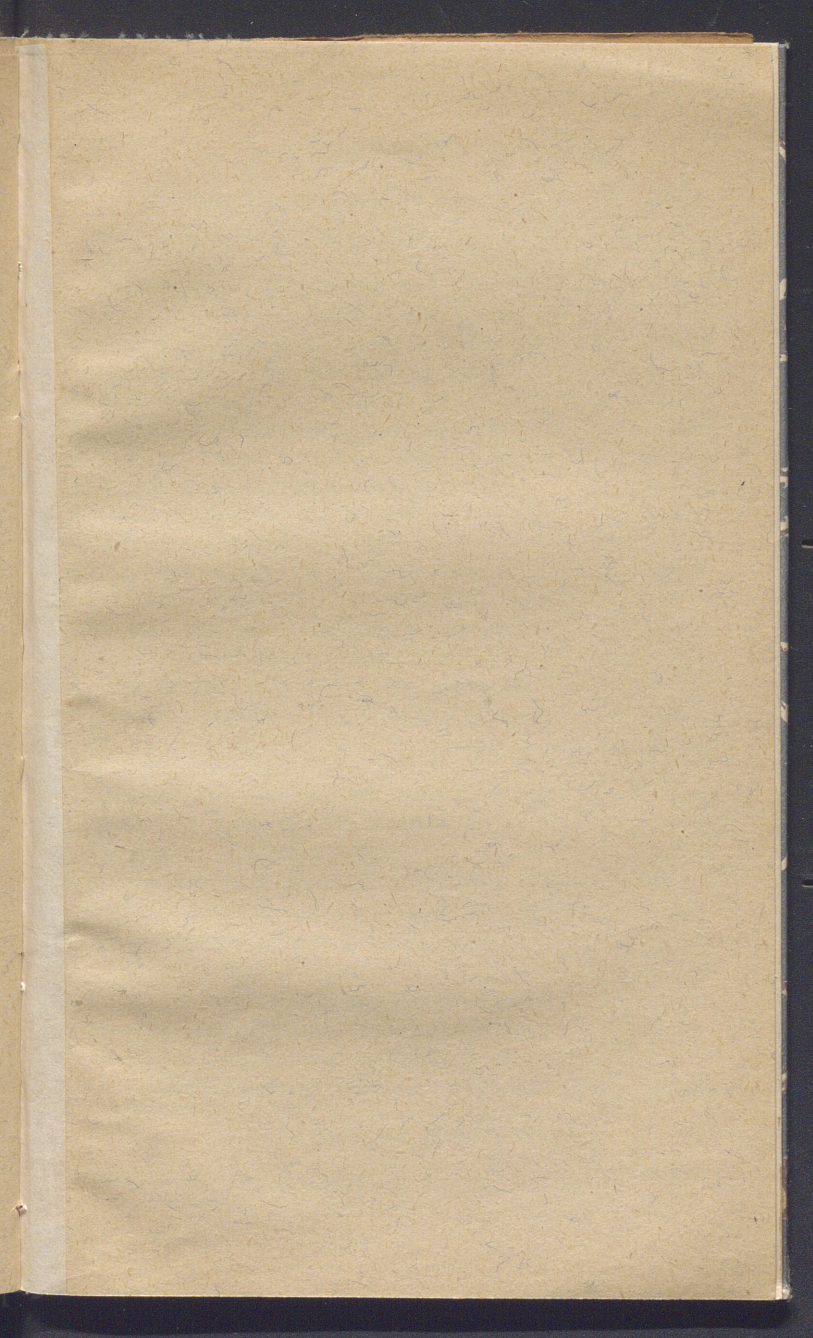
Для закордону — 1 дол. ам. —
З книжками 1927 р. — 1.30 дол. ам.

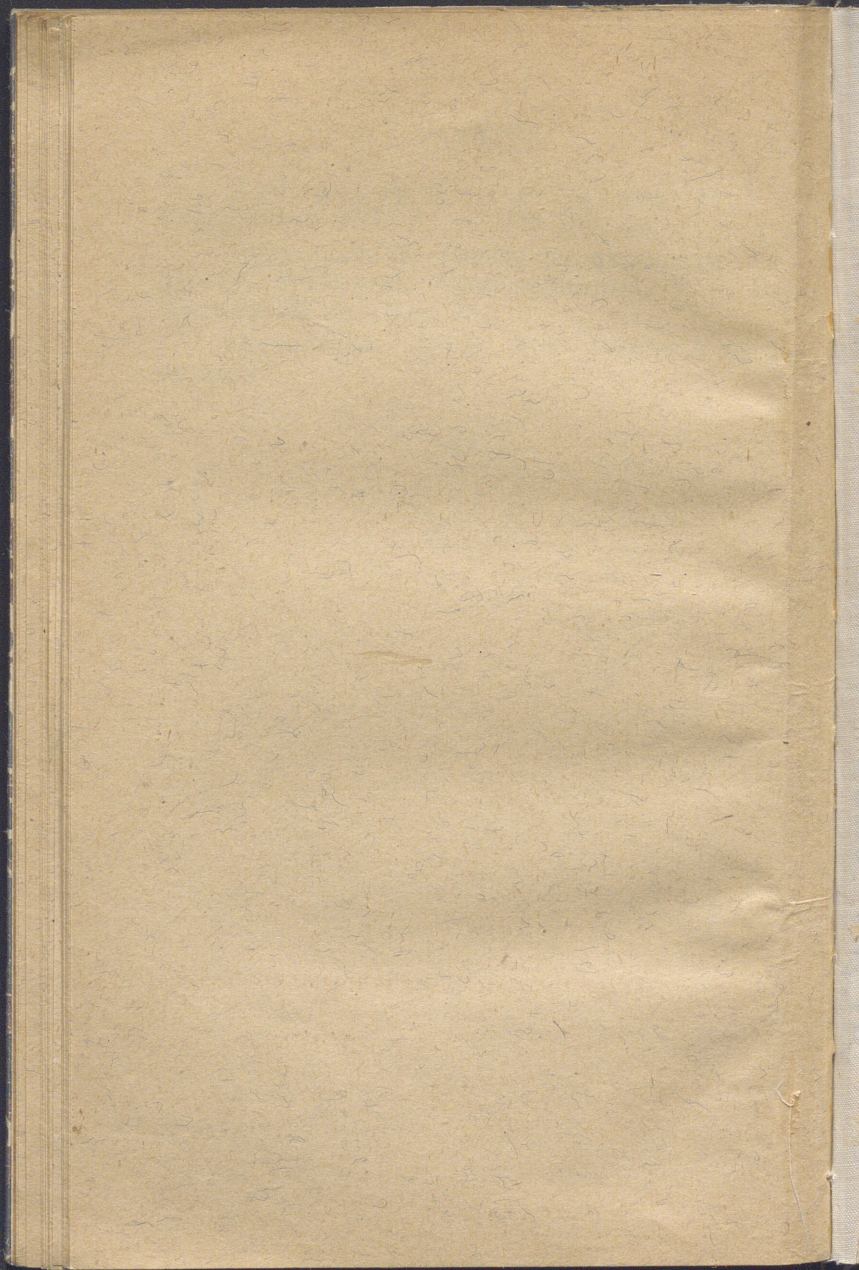
Передплати й замовлення надсилати на
адресу: Коломия, Євангелицька, 7, п. О.
Кузьма (В-во „Ока“).

Поширюйте вістку про „Ряст“ з хати
до хати!

ВИДАВНИЦТВО „ОКА“

Коломия, Євангелицька ч. 7.

видало досі в I. серії:

А. Чайковський: На уходах ч. I.	2'—
А. Чайковський: На уходах ч. II.	2'—
П. Куліш: Чорна рада, хрон'ка (нове видання).	2'—
А. Чайковський: За сестрою (5. вид)	1'50
А. Чайковський: Віддячився	2'—
М. Ординців: Запорожці в Саратові	2'—
М. Гоголь: Тарас Бульба (з образками)	2'—
Д. Мордовець: Гетьман Мазепа I.	2'—
Д. Мордовець: Гетьман Мазепа II.	2'—
К. Поліщук: Гуляйпільський батько ч. I.	2'—
К. Поліщук: Гуляйпільський батько ч. II.	2'—
І. Зубенко: Зірка	2'—
Филипчак-Зубенко: Княгиня Романова	2'—
А. Чайковський: Побратими.	3'—
А. Чайковський: До слави (друкується).	
П. Куліш: Михайло Чарнишенко (I. том друкується)	

В II. серії:

А. Куприн: Остання любов царя Соломона	1'—
М. Мельник: На ріках Вавилонських	—50
Б. Келерман: Праведні душі	1'—
Д. Мережковський: Леонардо да Вінчі (друкується).	

З давніших видань є на складі:

М. Кузьмова: Українська читанка II.	1'—
„ „ Проти филь	1'50
„ „ На стрічу сонцю золотому	2'—
М. Левитський: Про хліборобські спілки	—40
В. Мадогон: Учительські гаравди 2 часті	1'—
Н. Толстой: Думки про народне обравування	—50

Замовляти на адресу:

КУЗЬМА — Коломия, Євангелицька ч. 7.

„РЯСТ“,

ЯК ІІІ. СЕРІЯ ВИДАВНИЦТВА „ОКА“

виходить періодично, що-місяця малими книжочками — до 4 аркушів друку, в художньою окладинкою, — в ціні лише

===== 50 сотиків! =====

В передплаті ще дешевше, бо тільки:

	На рік	— 5.—	зол.
В КРАЮ:	На 1/2 року	— 3.—	„
	На квартал	— 1.50	„

Для закордону: на рік — 1 дол. ам.

Окрема книжка — 10 цент.

На зміст книжок складатимуться події з нашої і наших сусідів минувшини, описи наших земель і інший цікавий і повчаючий матеріал.

ДЕШЕВО!

ЦІКАВО!

ВИПУСК 1. А. Чайковський. — Петро Конашевич-Сагайдачний.

Зголошуйте передплату на адресу:

О. КУЗЬМА, Коломия, Євангелицька.

За редакцію відповідає Олена Кузьма.